

Läromedelsmarknaden

Produktions- och konkurrensförhållanden

Fyra stora koncerner svarade år 1976 för cirka 76 procent av den totala försäljningen av läromedel i Sverige. Ett fåtal större företag dominerade också försäljningen av lekmateriel till förskolorna. De fyra största företagen svarade sammanlagt för cirka 72 procent av denna försäljning.

Mellan 1970 och 1976 har den totala årsförsäljningen av läromedel - mätt löpande priser och exklusive moms - ökat från ca 242 mkr till ca 362 mkr eller mer närmare 50 procent, vilket ungefär motsvarar prisökningen under perioden. Mer än 80 procent av läromedelsförsäljningen gäller tryckta läromedel.

Läromedelsmarknaden är effektiv i den bemärkelsen att det finns ett stort utbud av alternativa läromedel. Utbudets storlek varierar dock avsevärt mellan olika ämnen. Vissa ämnen med ett litet elevunderlag har brist på läromedel.

Konkurrens mellan företagen på marknaden sker i första hand med andra medel än priset. Rabattsystem och leveransvillkor är i stort sett desamma hos olika leverantörer. Kvantitetsrabatter ges t ex till samtliga köpare på samma villkor. Kvaliteten hos produkterna är jämte marknadsföringen de viktigaste konkurrensmedlen.

Läromedelsförlagens bruttomarginaler, uttryckta i procent av omsättningen, ökade något under perioden 1970-1976. Avkastningen på det arbetande kapitalet förbättrades avsevärt och uppgick 1976 till i genomsnitt 11,5 procent hos sådana företag som huvudsakligen sysslar med läromedelsproduktion.

Undersökningen har gjorts av SPK på begäran av den av regeringen tillsatta utredningen om läromedelsmarknaden (ULÄ). För undersökningen svarar Bo Lindörn, Ambjörn Berglund och Owe Gärdin.

I det följande redovisas en kort sammanfattning av utredningens resultat.

Efterfrågan på läromedel

Efterfrågan på läromedel ökade kraftigt under 1950- och 1960-talen i samband med att olika skolreformer genomfördes. Under 1970-talet har den kommunala ekonomin försämrats, varför kommunerna har blivit nedsakade att i möjligaste mån försöka begränsa utbildningskostnadernas ökningstakt. Dessa faktorer, tillsammans med ett relativt oförändrat antal elever, har medfört att den volymmässiga ökningen av efterfrågan på läromedel i det närmaste upphört under 1970-talet.

Läromedelsbranschens struktur

Totalt finns på läromedelsmarknaden - enligt den avgränsning som gjorts i utredningen - 120 producenter. De stora företagen dominerar marknaden och 1976 svarade de 10 största företagen för 86 procent av den totala läromedelsförsäljningen. Det största företaget svarade ensamt för 35 procent, de två största för 53 procent, de fyra för 72 procent och de åtta största för 84 procent av den totala försäljningen på marknaden. Beträktnas marknadsstrukturen med koncernen i stället för företaget som utgångspunkt, är koncentrationsgraden väsentligt högre. Den största koncernen svarade 1976 ensamt för 46 procent av den totala försäljningen på läromedelsmarknaden, de två största för 63 procent, de tre största för 73 procent och de fyra största för 77 procent.

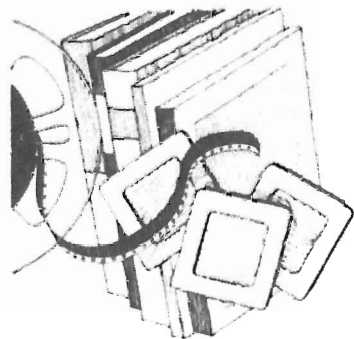
Då det gäller det totala antalet heltidssysselsatta inom läromedelsföretagen är koncentrationen till storföretagen något lägre än i fråga om försäljningen. År 1976 sysselsatte de fem största läromedelsföretagen 67 procent av det totala antalet verksamma - heltidssysselsatta - inom branschen, medan de svarade för 76 procent av den totala försäljningen på marknaden.

Av tabell 1 framgår att den totala läromedelsförsäljningen uppgick till 362 mkr år 1976. Det framgår vidare att årsförsäljningen i löpande priser ökade med ca 50 procent under perioden 1970-1976. Denna ökning förklaras huvudsakligen av prisstegringar och till mind-

SPK statens pris- och kartellnämnd

LÄROMEDELSMARKNADEN

Produktions- och konkurrensförhållanden

En SPK utredning hösten 1978

Utredningen Läromedelsmarknaden kan rekvisiteras från SPKs informationsenhet, tel 08/14 20 80 anko 288. Priset är 50 kr inkl moms.

re del av någon volymmässig ökning. Några tillförlitliga uppgifter om prisutvecklingen för läromedel finns för närvarande inte, men i ex-bokprisindex steg med 59 procent under perioden 1970-1976.

De tryckta läromedlen svarar för den i särklass största andelen av den totala försäljningen. Denna andel var 85 procent år 1970 och 83 procent år 1976. Film har ökat sin relativa andel av den totala försäljningen på läromedelsmarknaden från ca 2 procent 1970 till ca 4 procent år 1976. Filmföretagens redovisade försäljningstal är något osäkra, varför redovisade uppgifter bör tolkas med viss reservation.

Tabell 1. Företagets totala försäljning av olika slags läromedel under åren 1970, 1973 och 1976 (öppande priser).

Läromedelskategorier	1970		1973		1976	
	Total försäljning tkr	Andel %	Total försäljning tkr	Andel %	Total försäljning tkr	Andel %
Tryckta läromedel	206 513	85,0	236 253	85,7	300 547	83,1
Filmer	4 437	1,8	8 269	3,0	12 610	3,5
Ovriga AV-läromedel	9 120	3,8	13 406	4,9	16 394	4,5
Demonstrationsmateriel	22 903	9,4	17 783	6,4	32 299	8,9
Totalt	242 973	100,0	275 711	100,0	361 850	100,0

Av tabell 2 framgår att huvuddelen av den totala försäljningen avser läromedel avsedda att användas i grundskolan. År 1970 svarade dessa läromedel för 67 procent av den totala försäljningen. Den utbyggnad av statlig och kommunal vuxenutbildning, arbetsmarknads-

utbildning samt särskole- och specialundervisning som ägt rum under 1970-talet har medfört att försäljningen av läromedel till dessa skolformer ökat snabbt och att den relativa betydelsen av försäljningen av läromedel för grundskolan minskat. År 1976 hade dessas andel av den totala läromedelsförsäljningen sjunkit till 60 procent. Andelen av försäljningen som avser läromedel för gymnasieskolan har i stort sett varit oförändrad under den aktuella perioden.

Tabell 2. Företagens totala läromedelsförsäljning i löpande priser under åren 1970, 1973 och 1976 fördelad på olika skolformer/studier.

Skolform/ Stadium	1970		1973		1976	
	Försäljning andel, %	Försäljning andel, %	Försäljning andel, %	Försäljning andel, %	Försäljning andel, %	Försäljning andel, %
Grundskolan totalt	67	64	60			
Gymnasieskolan	29	29	28			
Statlig o kontm vuxenutbildning	1	2	5			
Arbetsmarknadsutbildning	2	3	4			
Sär- och specialundervisning	1	2	3			
Alla skolformer	100	100	100			
Ofördelad försäljning mkr	59	24	0,5			
Företagens totala försäljning, mkr	243	276	362			

Utredningens avgränsning

Utredningen har begränsats till tryckta läromedel, fristående AV-hjälpmiddel såsom filmer, bildband och stordrift samt demonstrationsmateriel. I utredningen ingår inte "hårdvaror" såsom inventarier, projektorer och laborationsutrustning. Vidare är utredningen avgränsad till läromedel som i första hand är avsedda för grundskola och andra motsvarande obligatoriska skolformer, gymnasieskola, statlig och kommunal vuxenutbildning samt arbetsmarknadsutbildning.

Utrikeshandel

Exporten av läromedel från Sverige var, trots att den ökat kraftigt under 1970-talet, relativt liten 1976 och svarade detta år för 17,8 mkr eller knappt 5 procent av den totala läromedelsförsäljningen. Exporten dominerades kraftigt av Esselte-koncernen, som svarade för 86 procent av den totala läromedelsexporten 1976. Huvuddelen av utrikeshandeln med läromedel sker inom ramen för svenska u-hjälpsprojekt.

Import av läromedel till Sverige förekommer i begränsad omfattning. Under 1976 avsåg drygt hälften av importen tryckta läromedel. Denna import har ökat kraftigt under 1970-talet, vilket kan förklaras av ett ökat behov av läromedel för hemspråkundervisningen. Totalt uppgick importen av läromedel till Sverige till 6,2 mkr år 1976.

Kostnadsutvecklingen

Kostnadsutvecklingen för läromedelsföretagen var under perioden 1970-1976 - för läromedelsföretagen sammantagna - något långsammare än motsvarande omsättningsökning, varför bruttomarginalerna ökade under perioden. Utvecklingen skiljer sig dock mellan företag i olika storleksklasser. För företag vars omsättning understeg 1 mkr år 1976 var omsättningsökningen i löpande priser i genomsnitt lägre än den genomsnittliga kostnadsökningen, vilket medförde att bruttomarginalen för denna storleksgrupp försämrades mellan åren 1970 och 1976. För gruppen företag med en omsättning överstigande 1 mkr år 1976 gav utvecklingen liksom för samtliga företag en ökad bruttomarginal. Den senare företagsgruppen svarade år 1976 för drygt 97 procent av branschens totala omsättning och för 95 procent av de totala kostnaderna, trots att företagen med en omsättning under 1 mkr utgjorde 77 procent av det totala antalet företag. I undersökningen har kostnadsanalysen koncentrerats till de större företagen, matt efter omsättningen.

Utvecklingen mellan 1970 och 1976 innebar inga drastiska förskjutningar mellan de olika

kostnadslagen i relation till omsättningen för samtliga företag i den aktuella storleksklassen. De kostnads kategorier vars relativa betydelse ökat är marknadsföringskostnader och kostnader för redaktionellt och pedagogiskt utvecklingsarbete. För övriga kostnads slag gäller att den relativa betydelsen minskat. Totalt sett ökade bruttomarginalen för den undersökta företagsgruppen från 0 procent av det totala saluvärdet 1970 till 6 procent år 1976.

Den utveckling som lett fram till den relativt höga företagskoncentration som idag kan konstateras på läromedelsmarknaden kan till stor del förklaras av olika slags stordriftsfördelar. Dessa kan belysas av en jämförelse mellan utvecklingen av kostnadsstrukturen för stora företag och motsvarande utveckling för medelstora läromedelsföretag.

Produktionskostnaderna, dvs kostnaderna för den tekniska framställningen av produkterna, är den största kostnadsposten av de undersökta kostnadslagen. Dess relativa betydelse har dock minskat och andelen sjunkit från 42 procent 1970 till 39 procent av de totala kostnaderna år 1976. När det gäller dessa kostnader är stordriftsfördelarna snarare knutna till upplagestorleken än företagsstorleken. Generellt gäller att läromedelsföretagen lägger ut den tekniska framställningen som legotillverkning, varför alla företag i princip har samma möjlighet att utnyttja sådana skaleffekter som innebär att resursåtgången per producerad enhet sjunker med ökad produktionsvolym. Jämförelse mellan företag av olika storlek kan också konstateras att de större företagen inte har några fördelar på detta område.

Stordriftsfördelar för läromedel förekommer främst då det gäller distribution och lagerhållning samt marknadsföring. Vad gäller distribution och lagerhållning är dessa kostnadslags relativa andel lägre hos de större företagen, vilket visar att det finns skalfördelar på dessa områden. Då det gäller kostnaderna för marknadsföring kan en högre andel hos de större företagen förklaras av att deras verksamhet är av sådan omfattning att de anser att det lönar

sig att satsa på en försäljningsorganisation med regionala läromedelskonsulenter.

Betraktar man utvecklingen av kostnaderna för redaktionell verksamhet och pedagogiskt utvecklingsarbete för de två storlekskategorierna av företag finner man att kostnadsandelen hos de mindre företagen minskat, medan den ökat för de större företagen. År 1976 hade denna utveckling medfört att detta kostnads- slags relativa betydelse var större för gruppen större företag än för gruppen mindre företag. Utvecklingen visar att de större företagen genom att utnyttja stordriftsfördelarna på andra områden och då främst distribution, lagerhållning och marknadsföring skaffat sig ett ekonomiskt utrymme, som möjliggjort ökade satsningar på redaktionellt och pedagogiskt utvecklingsarbete.

Kostnaderna per producerad enhet sjunker kraftigt med en ökad upplaga. Den fallande styckkostnaden förklarar av att framtagningen av ett nytt läromedel medför relativt stora fasta kostnader. Lönsamheten för en produkt är således mycket känslig för variationer i försäljningsvolymen. I många fall täcks inte kostnaderna förrän efter 3 à 4 års försäljning eller cirka 35 000 sålda exemplar.

Vid framställning av tryckta läromedel är papper den viktigaste råvaran och svarar för omkring 7 procent av det slutliga priset på ett tryckt läromedel. Mellan 1973 och 1975 i det närmaste fördubblades papperspriserna. För att undvika att detta till fullo skulle slå igenom på produktpriserna motverkade producenterna prishöjningen på en mängd olika sätt. Bland annat började man använda lägre papperskvaliteter i stället för de tidigare använda träfria papperskvaliteterna.

Lönsamhetsutvecklingen

Lönsamheten för läromedelsföretagen, som undersökts för åren 1974, 1975 och 1976, var speciellt för det sista året relativt hög. Den gynnsamma bilden för 1976 bör dock ses mot bakgrund av att det finns starka cykliska fluktuationer i läromedelsföretagens lönsamhet. Fluktuationer som inte följer den allmänna

konjunkturutvecklingen. Fluktuationerna förklaras av att kostnaderna fördelar sig ojämnt över ett läromedels olika produktions- och försäljningsfaser. De fasta redaktionella kostnaderna utgör idag en allt större del av de totala produktionskostnaderna, bl a på grund av bildmaterialets ökade betydelse för tryckta läromedel. Det är idag inte ovanligt att de redaktionella kostnaderna uppgår till närmare 3 000 kronor per sida. För en produkt som säljer bra brukar dessa kostnader bli täckta efter 3-4 års försäljning. Lönsamheten är på grund av denna läromedelscykel känslig för om flera produkter inom ett företag befinner sig i samma fas samtidigt.

Då läroplan för grundskolan (Lgr 69) infördes satsade de flesta företagen på nya läromedel som var anpassade till den nya läroplanen. Detta medförde en jämförelsevis låg lönsamhet för företagen i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Då någon ny läroplan ännu inte trätt i kraft har företagen kunnat fortsätta att sälja dessa läromedel utan att de behövt satsa på några nya utvecklingsprojekt. Detta har medfört att lönsamheten har förbättrats avsevärt för läromedelsföretagen mot mitten av 1970-talet.

Konkurrensförhållanden

Beträffande konkurrens- och marknadsförhållanden kan vissa utmärkande drag på läromedelsmarknaden konstateras. Produktionen är koncentrerad till ett fåtal större producenter i en sådan utsträckning att marknaden kan betraktas som oligopol.

På köparsidan finns inom olika kommuner strävanden att samordna och förenkla inköpsrutinerna på olika sätt. Bland annat begränsas i flera kommuner lärarnas möjligheter att fritt välja sina läromedel genom det förval som upprättandet av kommunala läromedelsförteckningar innebär. Lärarna värnar emellertid såväl direkt som indirekt genom sina intresseorganisationer om sin rätt att fritt välja läromedel. Denna rätt är också förankrad i skolförordningen och det nya läroplansförslaget till grundskolan accentuerar betydelsen av decen-

Läromedelsmarknaden är effektiv i den bemärkelsen att det finns ett stort utbud av alternativa läromedel. Utbudets storlek varierar dock starkt mellan olika ämnen. Vissa ämnen med litet elevunderlag har brist på läromedel.

traliserat läromedelsval. Detta, tillsammans med att alla kommuner hävdar sin beslutsrätt, gör det mindre sannolikt med en sådan samordning av inköpen att endast ett fåtal stora kopare uppträder på marknaden. Därför kommer köparsidan troligen i framtiden, liksom idag, att karaktäriseras av ett stort antal av varandra oberoende kopare.

Möjligheterna för den enskilda läraren att på ett effektivt sätt välja sina läromedel varierar mellan olika kommuner. En avgränsad förutsättning för att detta val skall vara effektivt är att läromedelsinformationen i kommunerna fungerar tillfredsställande.

På läromedelsmarknaden finns ett mycket stort antal artiklar. De enskilda artiklarna kan emellertid inte anses som fristående konkurrenskraftiga produkter. Många av artiklarna är nämligen av sådant slag att de ej kan användas separat utan endast tillsammans med en viss huvudbok. En sats med olika artiklar som är avsedda att användas tillsammans benämnes sälligen en läromedelstitel eller läromedels-sats. Det är egentligen denna enhet som utgör konkurrenshänseende är att betrakta som en produkt. Även i termer av läromedels-titlar är dock utbudet på läromedelsmarknaden stort. Utbudet varierar emellertid starkt mellan olika

ämnen och delmarknader. Inom ett stort antal "mindre" ämnen finns endast en läromedels-titel samtidigt som flera "stora" ämnen uppvisar ett stort antal titlar.

Upphandlingen av läromedel sker i 88 procent av landets 277 kommuner genom central upphandling, dvs genom att avtal och uppköp görs gemensamt för samtliga skolor i kommunen. Huvuddelen, eller cirka 65 procent, av kommunerna väljer att göra sina uppköp av tryckta läromedel via bokhandeln. Då flera av de största kommunerna ingår i denna grupp svarar de kommuner som köper läromedel via bokhandeln för cirka 75 procent av kommunernas samlade läromedelsinköp.

Då det gäller rabattsystem och leveransvillkor finns det inom läromedelsbranschen en relativt stor enhetlighet. Kvantitetsrabatter ges till samtliga köpare på samma villkor. De mindre företagen har dock enats om andra kvantitetsgränser än de större läromedelsföretagen. I övrigt tillämpar de flesta företagen - oavsett vilken storleksgrupp de tillhör - samma leverans- och betalningsvillkor.

Konkurrensen mellan företagen sker i första hand med andra medel än priserna. Detta innebär dock inte att priserna saknar betydelse för den totala efterfrågevolymen. Speciellt under senare år har den försämrade kommunala ekonomin medfört en ökad känslighet för förändringar i priserna.

På läromedelsmarknaden är utvecklingen och marknadsföringen av specifika egenskaper och kvaliteter hos produkterna det viktigaste konkurrensmedlet. De större läromedelsföretagens marknadsföringsorganisationer med regionala konsulenter som bearbetar marknaden med information om de olika läromedlen och dessas pedagogiska funktion, är en av de viktigare orsakerna till att de stora företagen svarar för en så hög andel av den totala läromedelsförsäljningen.

Läromedelsmarknaden är effektiv i den bemärkelsen att det finns ett stort utbud av alternativa läromedel. Utbudets storlek varierar dock avsevärt mellan olika ämnen. I ett antal "mindre" ämnen, där elevunderlaget är för litet för att produktionen av läromedel skall vara lönsam, är läromedelsförsörjningen inte tillfredsställande. Exempel på områden som har brist på läromedel är olika slags yrkesinriktad kommunal vuxenutbildning, hemspråksundervisning och undervisning av elever med olika slags handikapp.

Lekmateriel för förskolan

Vad gäller lekmateriel för förskolan bestäms efterfrågan främst av antalet platser i förskolan och av lekmaterielanslaget per plats. Detta anslag var år 1977 i genomsnitt ca 257 kr i daghemmen och ca 266 kr i lekskolorna. Inom förskolan används lekmateriel av barn i olika åldrar vid aktiviteter av mycket skiftande slag. På marknaden finns ett stort antal produkter för skilda användningsområden.

År 1976 hade 25 företag en direktförsäljning av lekmateriel till förskolan för ett sammanlagt värde av ca 33 mkr. Ett fåtal större företag dominerar försäljningen på denna marknad och de fyra största företagen svarade tillsammans för ca 72 procent av den totala försäljningen. Detta innebär att företagskoncentrationen är så stor att marknaden kan betecknas som oligopol samtidigt som antalet oberoende köpare är mycket stort.

Konkurrensmedel på förskolemarknaden är främst produkternas fysiska slitstyrka och pedagogiska användbarhet, medan priset inte är så avgörande som vid försäljning av den lekmateriel som går till konsumenter utanför förskolesektorn.